

POSLEDICE POTRESA NA SPOMINSKIH OBELEŽJIH IZ PRVE SVETOVNE VOJNE

Damage to World War I Memorials caused by the Earthquake

Tomaž Ovčak*, Renato Vidrih** UDK 550.34(497.4)“1998”

Povzetek

Potres 12. aprila 1998 v zgornjem Posočju je poleg tega, da je povzročil ogromno gmotno škodo na zgradbah in spremembe v naravi, marsikje v visokogorju poškodoval ali uničil spominska obeležja prve svetovne vojne. Poškodovana so bila predvsem zaradi padajočega kamenja, ponekod pa so jih skalnati podori dobesedno odnesli. Zaradi težke dostopnosti in poškodovanosti poti, ki jih je ponekod odneslo, je bilo potrebnih za ogled obeležij veliko terenskih dni in veliko naporne, ponekod celo nevarne hoje po gorah Krnskega gorovja. Poškodbe obeležij iz prve svetovne vojne niso zanimive le za zgodovinarje in strokovnjake, ki se ukvarjajo s preučevanjem obdobja soške fronte, ampak tudi za seizmologe. Ogled tovrstnih poškodb omogoča primerjavo učinkov potresnega sunka v naravi in na zidanih objektih, saj drugih človeških posegov (razen opuščenih planin) v tem delu Posočja ni, ker je to večinoma visokogorje.

Abstract

Apart from the extensive damage to buildings and changes in the natural environment, the 12 April 1998 earthquake in the upper Soča territory damaged and/or destroyed World War I memorials in many high-altitude areas. The memorials were mostly destroyed by falling stones, and in some places rockfalls literally carried them away. Because of difficult access and damaged paths, which were obliterated in certain places, many days of field work and a lot of difficult and, in some places, almost dangerous walking around the upper parts of the Krn mountain range were necessary to inspect the condition of the memorials. The damage to the World War I memorials is not only of interest to historians and experts studying the period of the Soča Front, but also to seismologists. The inspection of such damage helps to evaluate the effects of the earthquake shock on the natural environment and on structures, as this predominantly high mountain region is still free of any human activity (except for the previously exploited mountain pastures).

Uvod

24. maja 1915, deset mesecev po začetku prve svetovne vojne, je Italija napovedala vojno svoji nekdanji zaveznici Avstro-Ogrski. Na skrajnem vzhodu 600 kilometrov dolge fronte je črta, ki je razmejevala dve sovražnici, postala reka Soča. Po njej je ta del fronte kmalu dobil tudi ime – soška fronta.

Vsak trenutek zatišja med dvema bitkama je bilo treba izkoristiti za poglobitev strelskih jarkov in izkop novih kavern, saj so bili vojaki pred novim orožjem varni le pod zemljo. Vzporredno s tem pa sta se v obeh zaledjih, italijanskem in avstroogrskem, razraščali mogočni vojaški infrastrukturi za nemoteno oskrbovanje fronte. Ob novih vojaških železnicah, cestah in poteh, ki so iz zaledja vodile v prvo bojno črto, so nastajala skladišča, pekarnice, klavnice, bolnišnice ... Soška fronta ni bila samo vojna strelskih jarkov, temveč tudi vojna inženirskih enot in vojaških gradbenikov.

V Posočju lahko še danes, osemdeset let po koncu vojne, na vsakem koraku naletimo na njihovo dediščino, ki bolj ali manj uspešno kljubuje času in naravi. Eden pomembnejših delov so tudi številna spominska vojna obeležja o enotah, žrtvah, krvavih bitkah ali pa nam preprosto sporočajo le ime nekdanjega vojaškega objekta. Prav vsi pomembnejši in večji vojaški objekti, ki so bili zgrajeni med vojno – poti, kaverne, naselja barak, vodna zajetja, mostovi itd., so imeli namreč svoja slikovita imena: Klet junakov (Heldenkeller, Špilja naših hrabrih junaka), Kaverna stotnika Redla (Hauptmann Redl Stollen), Rov Bosancev (Bosniaken Stollen) ali topničarska vila polni zadetek (Villa Volltreffer), ki jih lahko še danes preberemo z ohranjenih napisnih plošč, niso bila nikakršna posebnost (1–5).

Med vojno je bilo na soški fronti postavljenih na stotine, tisoče tovrstnih vojnih obeležij, od katerih jih je še danes samo v visokogorju Zgornjega Posočja (občine Bovec, Kobarid, Tolmin) ohranjenih več kot dvesto. Velikonočni potres 1998 tudi njim ni prizanesel, zato morda ne bo odveč, če poleg javnosti dobro znane škode na spominski kapeli sv. Duha (predvsem na stopnišču in kamnitih podpornih zidovih) na Javorci v dolini Tolminke, do katere se lahko pripeljemo z avtom, bežno in s posameznimi primeri predstavimo potresno usodo tudi te, (pre)malo znane zgodovinske dediščine.

Potres

Žarišče potresa je bilo pod Krnovim masivom, zato ni nič čudnega, da so bile poškodbe v naravi, na stanovanjskih objektih in kulturni dediščini največje prav tu. Na tem območju je bilo pred potresom tudi 130 dotlej znanih spominskih obeležij prve svetovne vojne, od katerih jih je ob potresu nekaj doživelo prav nenavadno usodo (slika 1). Številni skalnati podori, ki so po potresu zgrmili v doline, in padajoče kamenje so ponekod naravo popolnoma preoblikovali. Podor s kote 1776, ki se dviguje nad dolino Lepene, je le eden izmed tistih, ki so naravi prizadejali nepopravljive poškodbe (slike 2a, 2b, 2c in 2d). Podori so nastali zaradi hribovitega alpskega sveta in pojavov nestabilnosti v njem. Večina podorov bi nastala prej ali slej, vendar je potresni sunek pospešil geološka dogajanja v naravi. Geološki procesi, ki bi trajali več sto ali tisoč let, so se zgodili v nekaj grozljivih in hrupnih sekundah ali minutah (8).

* Impresa, Ane Zihelove 8, Ljubljana

** mag., Ministrstvo za okolje in prostor, Uprava Republike Slovenije za geofiziko, Pot na Golovec 25, Ljubljana

Slika 1. Lokacije, kjer so bila ob potresu poškodovana spominska vojna obeležja iz prve svetovne vojne (foto: T. Ovčak)
Figure 1. Locations of World War I memorials damaged by the earthquake. (photo: T. Ovčak)

Najzanimivejše poškodbe obeležij

Spominsko obeležje avstroogrškega tržaškega 20. lovskega bataljona na vrhu Javorščka (1557 m)

Na severni strani grebena Javorščka je po vojni stalo v kamnitem zidu vgrajeno obeležje tržaškega 20. lovskega bataljona (Feldjaegerbataillon Nr. 20). Drugi stotniji enote, v sestavi katere je bilo kar 43 % slovensko govorečih vojakov in ki je bila med vojno očitno na teh položajih, je poveljeval nadporočnik Karl Križ. Že ob obisku obeležja leta 1997 je bilo videti v zidu velike razpoke, ki so napovedovale skorajšnje porušenje, zato je bil eden prvih popotresnih terenskih ogledov namenjen prav njemu. Negotovosti in spraševanja, ali je objekt preživel potres, je bilo na lokaciji kaj hitro konec. Kjer je bil pred potresom zid z obeležjem, je stal le kup podrttega kamenja, med katerim pa ni bilo najti niti enega koščka njegovega napisa. Ta se je očitno v enem kosu prekucnil in po zelo strmem gozdnatem pobočju, ki ima na tem mestu naklon približno 45 stopinj, zdrsnil v dolino. Da bi se lahko na takšni strmini ustavil pred njenim iztekom, se ni zdelo verjetno (sliki 3 a in 3 b).

V vpadnici obeležja je približno 20 metrov nižje ležalo povprek na pobočju le staro deblo, ob katerem pa je bilo z vrha videti nekaj zagozdenih kamnov. Deli zidu? Po odgovor se je bilo treba spustiti do debla. Tu so bili kosi zidu, vendar tudi med njimi o napisu ni bilo niti sledu. Ležal je cel in nepoškodovan kar sredi pobočja še kakih deset metrov nižje! Kako se je lahko sploh ustavil na tej strmini, kjer bi ga zopet spravila v gibanje že manjša sapica? Ob potresu 12. aprila je bilo tu več kot meter južnega snega, v katerem se je napi-

snemu kamnu po 30 metrih kotaljenja le uspelo ustaviti. Sneg je aprila in maja počasi skopnel in mehko »odložil« kamen na prepadno strmo pobočje.

Da bi ga zavarovali, je bilo potrebno kamen prekotaliti do nekaj korakov oddaljene vdolbine, kjer bo lahko bolj varno počakal na morebitno obnovo. Pri tem nevarnem početju je kotalilcu spodrsnilo in le malo je manjkalo, da bi se skupaj z več kot 100 kilogramov težkim kotaljencem skupaj odkotalila proti dolini.

Vojna obeležja na planini Zagreben (1227 m) nad Lepeno

Na območju planine Zagreben, ki se dviguje na levih pobočjih Lepene, se skriva nekaj najlepših spominskih vojnih obeležij soške fronte. Ob »mulatjeri«, ki na nadmorski višini približno tisoč metrov vodoravno preči pobočja med Lemežem in Lipnikom, se jih zvrsti kar šest.

Pogled na skalnate podore, ki so se po potresu videli iz doline, ni obetal nič dobrega. Pot, ki se ob potoku Šumniku vzpenja do njih, je bila z vsakim metrom vzpona bolj grozljiva. Obtočena in podrta drevesa – žrtve kamenja in skalovja, ki ga je ob potresu pobočje streslo s sebe – kamor je segel pogled. Nad izvirom Šumnika se je pot ob izteku plazovišča skalnatega podora končala. Plaz do deset kubičnih metrov velikih skal, ki je prihrumel s planine Zagreben, je naredil do struge Šumnika 30 do 50 metrov širok gološek. Prav tu se je pred potresom v serpentinah dvigovala stara vojaška pot, na kateri sta stali dve obeležji. Prvo, z imenom poti (Unger Weg), je moralo stati prav v vpadnici plazju. Ni bilo mogoče pričakovati, da bi od njega kaj ostalo,

Slike 2 a, 2 b, 2 c in 2 d. Kota 1776, nekdanja avstroogrška trdnjava med nekoč italijanskim Vršičem (1897 m) in avstroogrskima Lipnikoma (1867 m in 1819 m): podor s kote 1776 (sliki 2 a in 2 b: pogled z vrha Vršiča) se je najavljval že nekaj let, saj je v tleh ene od kavern že dolgo zijala široka razpoka; kaverna danes ni več prehodna, saj se od 12. aprila 1998 kot okno končuje v steni odloma (sliki 2c in 2d: vrh v ozadju je Veliki Lipnik) (foto: T. Ovčak)

Figures 2a, 2b, 2c and 2d. Kota 1776, once an Austro-Hungarian fortress between the formerly Italian Vršič (1897 m) and the Austro-Hungarian Lipniks (1867 m and 1819 m). A rockfall from Kota 1776 (photos 2a and 2b: view from Vršič) had been expected for several years, as a wide crack had long existed in the floor of one of the caverns. (Luise's tunnel, according to the inscription over the entrance (Luise Stollen)). Today, access to this cavern is no longer possible, as the 12 April earthquake transformed its entry into a window in the rock face (photos 2c and 2d: the peak in the background is Veliki Lipnik). (photo: T. Ovčak)

Sliki 3 a in 3 b. Greben Javorščka (1557 m): spominsko obeležje 2. stotnije (kompanije) avstroogrškega 20. lovskega bataljona (k. u. k. Feldjägerbataillon Nr. 20) iz Trsta je bilo že pred potresom vidno poškodovano (slika 3 a: 2. maj 1997). Ob potresu se je zid, v katerem je bilo vgrajeno, popolnoma porušil, kamen z napisno ploščo pa se je odkotalil po strmih pobočju; kjer je bila napisna plošča kasneje najdena (slika 3b: 8. maj 1998) (foto: T. Ovčak)

Figures 3a and 3b. The ridge of Javoršček (1557 m). The memorial to the 2nd company of the Austro-Hungarian 20th Hunters' Battalion (k. u. k. Feldjägerbataillon Nr. 20) from Trieste had already been visibly damaged before the earthquake (photo 3a: 2 May, 1997). The wall holding the memorial collapsed completely after the quake, and the rock bearing the inscription plaque rolled several metres down the steep northern forest-covered slope and stopped in the thick layer of snow, where it still lies today (photo 3b: 8 May, 1998). (photo: T. Ovčak)

Sliki 4 a in 4 b. Vojaška pot na planino Zagreben nad Lepeno, katere gradnjo so v začetku leta 1916 končali vojaki avstro-ogrskega 2. domobranskega pehotnega polka iz Linza, se je imenovala Unger Weg. Napisna plošča z imenom poti je do potresa stala na prevrtni skali ob poti (slika 4 a), po potresu pa sredi strah vzbujajočega plazišča (slika 4b). (foto: T. Ovčak)
 Figures 4a and 4b. The military path to the Zagreben alpine pasture above Lepena, constructed in 1916 by the soldiers of the Austro-Hungarian 2nd Home Guard Infantry Regiment (k. k. Landwehrinfanterie-regiment Nr. 2) from Linz, was called Unger Weg – after the regiment's commander, Colonel Franz Karl Unger von Zurawniki. Before the earthquake, an inscription plaque showing the name of the path stood on a overturned rock along the path (photo 4a) winding uphill in bends above the source of the Šumnik brook towards the Zagreben alpine pasture. The earthquake caused the rocks to slide down from higher slopes, literally erasing the path and the surrounding forest from the face of the earth. The rock with the inscription plaque now lies among the debris of the frightful landslide (photo 4b). (photo: T. Ovčak)

Sliki 5 a in 5 b. Na zavoju poti polkovnika Ungerja, le nekaj metrov nad napisno ploščo z imenom poti (glej slike 4) stoji že dolgo propadajoči (slika 5 a: junij 1997) spomenik 15. stotnije avstro-ogrskega 4. bosansko-hercegovskega pehotnega polka. Ob potresu sta ga za las obšla plaz skalovja, ki je le nekaj metrov pred njim povzročil popolno uničenje (glej sliko 4b). Približno deset kubičnih metrov velika skala, ki se je tik za njim odkotalila do struge potoka Šumnika, je pred seboj podirala vse, tudi drevesa – deblo enega izmed njih je obležalo na spomeniku (slika 5b: 30. april 1998). (foto: T. Ovčak)
 Figures 5a and 5b. At a bend along Colonel Unger's path, only a few metres above the inscription plaque bearing the name of the path (see photo 4), stands a deteriorating monument (photo 5a: June 1997) to the 15th company of the Austro-Hungarian 4th Bosnian-Herzegovinian Infantry Regiment, which remained in the Zagreben alpine pasture from March 1916 until September 1917. The monument was hardly able to avoid the deluge of rocks which caused complete destruction only a few metres away (see photo 4b), and a rock mass of around ten cubic metres, which rolled right past it down to the Šumnik brook. The rock mass tore down everything on its path, even trees – the trunk of one of these fell on the monument (photo 5b: 30 April, 1998). (photo: T. Ovčak)

Slika 6 a, 6 b in 6 c. Srednji vrh (2134 m) v grebenu Krnčice. Na eni od dolgih polic v zahodni steni Srednjega vrha je med soško fronto stala velika enonadstropna baraka, ob njej pa kot orlovsko gnezdo na skali še manjši zidan objekt (slika 6 a), kjer je na zidu ostal zapisan vojni grafit »VIVA LA PACE« – živel mir (slika 6 b). Ob potresu se je na tem kraju odlomil velik del stene, ki ga sedaj kot skalni podor vidimo tudi iz doline. Skala, na kateri so stale ruševine vojaškega objekta, se sicer ni podrla v dolino, ampak se je le za meter ali dva odmaknila od stene. Dovolj, da je vse, kar je bilo zagazdeno vmes, z zidovi objekta in na njih zapisanim vojnim grafitom vred, izgubilo oporo in se podrla v prepad (slika 6 c). (foto: T. Ovčak)
 Figures 6a, 6b and 6c. Srednji vrh (2134 m) on the ridge of Krnčica. The western slopes of the Krnčica ridge are nowadays still full of the ruins of military buildings constructed by the Italian members of mountain units during World War I. On one of the long shelves on the west side of Srednji vrh, a large single-storey hut stood in the period of the Soča Front. Not far away was a smaller building perched on a rock like an eagle's nest (photo 6a), bearing a very special war graffiti: »VIVA LA PACE« – (long live peace) (photo 6b). The earthquake triggered a large rockfall, which today is visible ever from the valley. The rock bearing the ruins of the military building did not collapse into the valley, but was only separated from the face by a metre or two. Enough for everything in between, including the walls of the building with the inscribed war graffiti, to lose support and collapse into the precipice (photo 6c). (photo: T. Ovčak)

zato je bilo presenečenje toliko večje, ko se je izkazalo, da skala z nepoškodovanim obeležjem stoji prav na sredini plazu. Ironija je bila še večja, saj je bil napis pred potresom prevrnjen, sedaj pa sredi plazu zopet stoji pravilno (slika 4).

Drugo obeležje, dva metra visok spomenik 15. stotnije mostarskega 4. bosansko-hercegovskega pehotnega polka, je kamniti plaz ob potresu zgrešil le za nekaj metrov. Skoraj pa ga je oplazila približno deset kubičnih metrov velika skala, ki je med njim in le tri metre oddaljeno staro bukvijo po pobočju odlomastila v dolino. Pri tem je podirala vse pred seboj, tako da so debela debela podrtih dreves kot trske frčala naokrog. Eno od njih je priletelo naravnost pred spomenik, se kot kopje započilo predenj ter se nato podrla nanj (slika 5).

Nadaljevanje poti do drugih štirih obeležij (eno izmed njih, oznaka poti Majewski Weg, je porušeno) je bilo na več koncih pretrgano s plazovi in podrtim drevjem.

»Viva la pace« na Krnčici

Če danes iz Drežnice pogledamo v ostenje Krna (2245 m), takoj opazimo dva skalnata odloma (7). Nastala sta na ob-

močju, kjer je bila hribina močno razpokana. Razpoklinski sistemi so bili zaradi fizikalnega preperevanja (predvsem vpliv zmrzali) še dodatno povečani in s tem je bila strižna trdnost ob razpokah zmanjšana. Ob tresenju so zdrsnile apnenčeve plasti in nastali so nepravilni vertikalni odlomi ob različnih razpoklinskih sistemih. Večji od obeh podorov je v zahodni steni Krna, manjši pa v steni Srednjega vrha (2134 m) v grebenu Krnčice. Čeprav manjši, je ta drugi bolj zanimiv, saj vodi tik ob njegovem levem robu na vrh Srednjega vrha stara italijanska preskrbovalna pot. Ko doseže višino zgornjega roba odloma, zavije desno na polico, po kateri nato tik nad odlomom izstopi na greben. Na tej polici je med soško fronto stala velika enonadstropna baraka italijanskih gorskih enot, alpinov, ob njej pa kot orlovsko gnezdo na skali še manjši zidan objekt (Vidrih, Ovčak, 1998). Kdorkoli je že med vojno bival v njem, je imel že leta 1916 vojne dovolj in je zato na svež beton zidu zapisal »Viva la pace« (živel mir).

Kamen s protivojnim geslom je kljuboval ostremu gorskemu podnebnju več kot 80 let, do lanskega potresa. Takrat se je na tem mestu odlomil velik kos stene, ki ga sedaj kot skalnat podor vidimo tudi iz doline. Skala, na kateri so stale ru-

ševine vojaškega objekta, se sicer ni odpeljala v dolino, temveč se je le za meter ali dva odmaknila od stene. Dovolj, da je vse, kar je bilo zagozdeno vmes, tudi zidovi objekta, izgubilo oporo in se podrla v prepad (slike 6).

Proti vsem pravilom logike pa je bila potresna usoda bolj prizanesljiva z nekajmetrskimi zidovi, ki stojijo na samem grebenu Krnčice. Po njegovem večjem delu poteka razpoka, ki je nastala zaradi plazenja, pa tudi sicer je tu v naravi veliko poškodb, zato je prav zanimivo, da se ti zidovi niso porušili ali vsaj poškodovali. Med vojno so posadkam težkih italijanskih havbic in možnarjev, ki so bruhali ogenj nad Drežniškimi Ravnam, služili za orientacijsko točko pri obstreljevanju avstroogrskih položajev na planini Duplje (1371 m). Kljub temu, da so zidovi zidani brez malte in iz neobdelanega kamenja, ni z njih padel niti en kamen. Verjetno je sneg tudi tu s svojim objemom preprečil njihovo porušitev.

Sklep

Po pregledu spominskih vojnih obeležij prve svetovne vojne v Krnskem gorovju lahko ugotovimo, da je približno deset odstotkov vseh obeležij poškodovanih ali uničenih. Ne moremo pa mimo dejstva, da marsikje obeležjem in nekaterim planinskim potem grozi viseče skalovje, ki ga je potres le zrahljal in povečal razpoke v njem. Vse posledice potresa v naravi se bodo pokazale šele v prihodnosti.

Literatura

1. Acerbi, E., 1993. Le truppe da montagna dell'esercito austro-ungarico nella Grande Guerra 1914–1918. Edizioni Gino Rosalto, Valdarno.
2. Horstenau, E. G., (ur. Kiszling, R.), 1931–1938. Österreich-Ungarns letzter Krieg 1914–1918. Hrsg. vom österreichischen Bundesministerium für Heereswesen (Landesverteidigung) und vom Kriegsarchiv, 7 Text und 7 Kartenbände, Wien.
3. Lichem, H., 1989. Gebirgskrieg 1915–1918, Band III, Karnische und Julische Alpen, Monte Grappa, Piave, Isonzo. 2. Aufl., Verlagsanstalt Athesia, Bozen.
4. Ministero della Guerra (Difesa), Comando del Corpo di Stato Maggiore (Stato Maggiore Esercito), Ufficio Storico, 1927–1954: L'esercito italiano nella grande guerra (1915–1918). Vol. I–IV, Roma.
5. Simić, M., 1996. Po sledeh Soške fronte, Mladinska knjiga, Ljubljana.
6. Vidrih, R., Ovčak, T., V Posočju poškodovani pomniki prve svetovne vojne. Spomin na Vilo polni zadetek (I. del), Delo – Reportaže in zanimivosti, 7. oktobra 1998, Ljubljana.
7. Vidrih, R., Ovčak, T., V Posočju poškodovani pomniki prve svetovne vojne. »Živel mir« na Krnčici (II. del), Delo-Reportaže in zanimivosti, 8. oktobra 1998, Ljubljana.
8. Ovčak, T., Vidrih, R., Potres 12. aprila 1998 v Posočju. Poškodbe spominskih vojnih obeležij I. svetovne vojne na Krnskem gorovju. 14. posvetovanje slovenskih geologov. Geološki zbornik 14 – povzetki referatov, Oddelek za geologijo, Ljubljana.